

КАРАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ГРОМАДСЬКИХ РОБІТ

Законодавець вперше в чинному Кримінальному кодексі України (далі — КК) закріпив громадські роботи як основний вид покарання, який може застосовуватись як до дорослих, так і до неповнолітніх злочинців. Основні положення щодо громадських робіт закріплені в ст. ст. 51, 52, 56, 98, 100, 389 КК України, але вони, звичайно, потребують аналізу.

Дослідженню змісту громадських робіт в нашій державі ще не було приділено достатньої уваги. Але її розглядували в рамках вивчення кримінального права Л. М. Кривоченко [1], Л. А. Хрустова [2, 272], І. В. Європіна [2, 370–371], Н. С. Магарін [3], А. І. Коробеев [4], І. В. Дворянськов [5], В. С. Єгоров [6], В. М. Бурдін [7], А. А. Пінаєв [8] та інші. Вважаємо, що без з'ясування сутності цього виду покарання неможливе правильне його застосування на практиці. Ця теза обумовлює актуальність теми нашої наукової розробки.

Зміст покарання, що застосовується до злочинця, засудженого до громадських робіт, полягає у сукупності каральних і виправних елементів. Громадські роботи — покарання, не пов'язане з ізоляцією засудженого від суспільства, тому елементи кари не досягають у ньому тієї гостроти прояву, як при засудженні, наприклад, до позбавлення волі або арешту.

По-перше, громадські роботи самі по собі не тягнуть за собою значного обмеження свободи засудженого, чим істотно відрізняються від таких видів покарання, як позбавлення волі, арешт або обмеження волі.

По-друге, при відбуванні покарання у вигляді громадських робіт не буває різкої зміни правового становища особи, яка відбуває це покарання.

І все ж таки громадські роботи як вид покарання містять елементи кари — державного примусу, що заподіює злочинцю певні обмеження і позбавлення. Насамперед, іманентною властивістю кари в громадських роботах, як і в будь-якому іншому покаранні, є сам факт осуду особи, тому що він є невід'ємною властивістю кримінальної відповідальності, виразом негативної оцінки винного і вчиненого ним діяння, має на меті завдати йому, як і в випадку осуду до інших видів покарання, певних моральних страждань.

Осуд вчинку засудженого неповнолітнього з боку авторитетних для нього осіб [9] може змусити його в ряді випадків по-новому подивитися на свої життєві позиції, відмовитися від багатьох негативних звичок і поглядів^{*}. От чому, на нашу думку, вирок суду необхідно доводити до відома не тільки колективу, де засуджений до громадських робіт відбуває покарання, але й до адміністрації та колег по роботі (навчанню) за місцем його постійної роботи або навчання.

Другим каральним елементом громадських робіт є їх тривалість. Громадські роботи неповнолітньому у віці від 16 до 18 років можуть бути призначені судом на термін від тридцяти до ста двадцяти годин. При цьому тривалість виконання громадських робіт не може перевищувати двох годин на день (ч. 1

ст. 100 КК України), але не менш двадцяти п'яти годин на місяць (ч. 2 ст. 38 КВК України).

Зрозуміло, чим більш тривалий термін засудження до громадських робіт, тим більшою каральною властивістю вони наділені.

Третім елементом кари при засудженні до громадських робіт є деякі зміни у трудовому статусі засудженого неповнолітнього.

Насамперед, праця, яку виконує засуджений при відбуванні даного покарання, має примусовий характер. Невипадково в кримінальному законодавстві, зокрема Латвії, цей вид покарання так і називається — «примусові роботи» (ст. 65 Кримінального кодексу Латвійської Республіки) [10]. Примусовий характер виконуваної праці в ході відбування громадських робіт означає, що:

а) засуджений зобов'язаний відпрацювати на користь суспільства зазначену у вирокі кількість годин;

б) працевлаштування засудженого здійснюється в примусовому порядку. Засуджений зобов'язаний виконувати ті види робіт, які будуть призначені йому органом місцевого самоврядування за узгодженням із кримінально-виконавчою інспекцією. Побажання засудженого при призначенні йому конкретного виду робіт, на нашу думку, можуть враховуватися (при наявності альтернативи, наприклад), але тільки на розсуд інспекції;

в) трудова діяльність при відбуванні громадських робіт буде здійснюватися за вироком суду протягом визначеного часу з метою трудового виховання в дусі поваги до закону і суспільних інтересів;

г) злісне ухилення від відбування даного покарання є злочином проти правосуддя і спричиняє кримінальну відповідальність за ч. 2 ст. 389 КК України.

При засудженні до громадських робіт існують певні обмеження і щодо закріпленого в Конституції України права на своєчасну і справедливу винагороду за працю (ч. 4 і 7 ст. 43 Конституції України). У цьому зв'язку не можна не погодитися з В. Д. Філімоновим, який підкреслює, що безкоштовність праці засудженого є визначальною особливістю обов'язкових робіт (таку назву громадських робіт закріпив КК Російської Федерації 1996 року) [11]. На відміну від виправних робіт, виконання яких передбачає утримання лише частини заробітку особи, що підлягає покаранню, громадські роботи здійснюються взагалі без нарахування засудженому заробітної плати.

Безкоштовність праці при виконанні обов'язкових робіт спрямована на формування у засудженого поваги до суспільства, суспільних інтересів. Тому в ст. 56 КК України закріплено положення про безкоштовність праці не на користь конкретних осіб або організацій, що постраждали від злочину, а про «суспільно корисні» роботи. Разом з тим цей каральний елемент має і велике виправне значення, оскільки прищеплює засудженому повагу до суспільних інтересів.

З огляду на те, що громадські роботи відбуваються засудженим неповнолітнім у вільний від навчання або основної роботи час (ч. 1 ст. 100 КК України), а надання засудженому щорічної відпустки за основним місцем роботи не припиняє виконання покарання у вигляді громадських робіт, можна зроби-

ти висновок, що особа, засуджена до громадських робіт, дещо обмежується в передбаченому ст. 45 Конституції України праві на відпочинок. Трудове законодавство допускає надання працівникам відпустки і за основним, і за додатковим місцем роботи (у випадку, якщо засуджений неповнолітній працює ще і за сумісництвом). Працівники і за основним місцем роботи, і в інших організаціях мають право як на щорічну основну, так і на додаткову відпустку (ст. ст. 74–76 КЗпП України), але виключенням з цього правила є виконання покарання у вигляді громадських робіт, яке для неповнолітнього засудженого складає до двох годин на день (ч. 1 ст. 100 КК України), а для повнолітніх осіб — до чотирьох годин на день (ч. 2 ст. 56 КК України). Тобто засуджені до такого виду покарання не позбавляються права на відпустку, можуть і повинні використовувати цей час для відпочинку. Але разом з тим вони зобов'язані безкоштовно працювати в цей період на відведених їм об'єктах, визначених органами місцевого самоврядування, тобто відпускний час засуджений зобов'язаний провести поблизу від місця відбування громадських робіт. Ця обставина також впливає на засудженого, сприяє його виправленню, є однією із підстав для відмови від вчинення злочину в майбутньому.

У кримінальному і кримінально-виконавчому законодавстві не врегульоване питання про включення часу відбування громадських робіт у виробничий стаж засудженого. Як уявляється, сумлінну суспільно корисну працю під час відбування даного виду покарання засудженим, і насамперед особою, що не має в цей час іншої роботи, необхідно зараховувати у виробничий стаж. Інше рішення даного питання призведе, можливо, до необґрунтованого збільшення каральних елементів суспільних робіт і не буде сприяти виправленню злочинця. Крім того, якщо час відбування засудженим інших видів покарання, причому більш суворих (позбавлення волі і виправних робіт), зараховується в його виробничий стаж, то не зараховування в нього відбування громадських робіт, очевидно, не є логічним.

Дані позбавлення і право обмеження в сфері трудового статусу неповнолітніх засуджених є безпосередньо спрямованими на заподіяння йому психічних переживань. З наведеного можемо зробити висновок, що кримінально-правова кара криється насамперед в соціально-правових умовах праці осіб, засуджених до громадських робіт.

Досить важливий елемент кари в громадських роботах виражається в тому, що це покарання відбувається не на тому підприємстві, в установі, організації, де засуджений працює або навчається, а на підприємствах, вказаних органами місцевого самоврядування. Це означає, що неповнолітній буде вимушений пристосовуватися до нового колективу, налагоджувати стосунки з незнайомими йому раніше людьми, здобувати їхню повагу, що не просто зробити зі статусом злочинця. Це ще одна підстава відмовитись від злочинного минулого і почати нове трудове життя. Особа має змогу спробувати свої сили на роботі, що не потребує кваліфікації. Відчути, що працювати можна при будь-яких умовах його (злочинця) існування. При цьому не треба ставати на злочинний шлях і відчувати себе злочинцем.

Істотним каральним елементом, що входить у зміст громадських робіт, є, на нашу думку, незначні обмеження особистої свободи засудженого, що відбуває громадські роботи. Так, відповідно до ч. 4 ст. 37 КВК України засудженому до громадських робіт забороняється без дозволу кримінально-виконавчої інспекції виїжджати за межі України, а відповідно до ч. 1 цієї ж статті засуджені зобов'язані з'являтися за викликом у кримінально-виконавчу інспекцію, у тому числі періодично — для реєстрації, а також повідомляти її про зміну місця свого проживання.

Нарешті, останній елемент кари в громадських роботах полягає в наявності судимості. Судимість і правообмеження, що випливають з неї, створюють певні незручності для особи, що відбуває покарання, ущемляють у ряді випадків її інтереси. При засудженні неповнолітньої особи до суспільних робіт згідно з п. 1 ч. 2 ст. 108 КК України вона визнається такою, що не має судимості, тільки після виконання цього покарання. Повнолітні особи, засуджені до громадських робіт, визнаються такими, що не мають судимості, якщо протягом року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину (п. 5 ч. 1 ст. 89 КК України).

Охарактеризувавши каральні властивості суспільних робіт, хотілося б підкреслити, що головним у цьому покаранні є знов-таки не стільки каральні елементи, скільки їх виправно-трудова сторона. Виправну функцію громадських робіт виконує насамперед сама праця, а точніше характер праці засудженого.

Разом з тим необхідно відзначити, що зазначену функцію виконують і всі перераховані вище каральні елементи розглянутого покарання, оскільки обмеження і позбавлення, яким піддається засуджений, служать в кінцевому підсумку лише досягненню цілей покарання. А досягти їх можна тільки шляхом виправлення засудженого та виховання усіх громадян у дусі законослухняної поведінки.

Таким чином, підсумовуючи викладене, враховуючи зазначені в статті каральні властивості громадських робіт, ми приходимо до висновку, що:

- цей вид покарання слід широко застосовувати на практиці, особливо до неповнолітніх злочинців;
- для досягнення цілей покарання внести доповнення в КВК України, де закріпити ст. 39-1, в якій би було зазначено як обов'язкову умову доведення до відома колективу, де навчається або працює неповнолітній, вироку суду;
- враховуючи конституційний принцип, закріплений ч. 1 ст. 64 «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України», внести доповнення в ч. 7 ст. 43 Конституції України: «...за винятком обмежень, передбачених законом»;
- залучити засоби масової інформації до виховної роботи з неповнолітніми, наприклад, вказуючи на поведінку неповнолітніх, що є злочинною, в спеціальних програмах;
- ввести предмет в шкільну програму (наприклад, під назвою «Права та обов'язки людини і громадянина»), який би роз'яснював неповнолітнім їх права та обов'язки з посиланням на чинне кримінальне законодавство.

Примітки

- * Так і М. Й. Коржапський вказує на публічність вироку як на засіб досягнення загальної правоспівності покарапша.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. М. І. Бажапова, В. В. Стапшиса, В. Я. Тація. — К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2001. — С. 309.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Загальна частина / За заг. ред. М. О. Потєбєпська, В. Г. Гопчарєпска. — К.: Форум, 2001. — С. 272, 370–371.
3. Уголовный кодекс Украины: Комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина, Е. Л. Стрельцова. — Х.: Одиссей, 2001. — С. 150–151.
4. Уголовное право Российской Федерации: Общая часть: Конспект лекций / Под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай. — М.: ИПФРА-М, 2002. — С. 139–140.
5. Дворяпков И. В. Эффективность альтернативных наказаний (Компенсационная модель): Учеб.-метод. пособие / Под ред. А. М. Никитина. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. — С. 40–44.
6. Егоров В. С. Система наказаний по уголовному праву России: Учеб. пособие. — М.: Моск. психологическо-социал. ин-т; Воронеж: Изд-во ППО «МОДЕК», 2002. — С. 23–25.
7. Бурдіп В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Монографія. — К.: Атака, 2004. — С. 161–164.
8. Пипасєв А. А. Курс лекций по Общей части Уголовного права. Кн. 2. О наказаниях. — Х.: Харьков юрид., 2002. — С. 12.
9. Коржапський М. Й. Уголовне право України. Загальна частина: Курс лекцій. — К.: Паук. думка; Укр. видав. група, 1996. — С. 285.
10. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Под ред. А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой; Пер. с латыш. А. И. Лукашова. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. — С. 106.
11. Новый Уголовный кодекс России. Общая часть: Учеб. пособие. — М.: Зерцало ТЕИС, 1995. — С. 98.

УДК 343.2.01

Н. А. Орловська

ДО ПИТАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

Інтеграція України в загальносвітові та регіональні структури, яка природно сполучена із необхідністю імплементації доктринальних і інституціональних аспектів інших правових систем, породжує неоднозначні позиції. Мова йде не про радикальні «західницькі» або «традиціоналістські» погляди, а про зважену оцінку взаємозв'язку суспільних відносин і права, роль та регулятивні можливості останнього. У зв'язку з цим дедалі більше уваги приділяється ідеям розвитку «живого права» як оптимального виразника соціальної обумовленості права, його тісного зв'язку з іншими соціальними явищами і процесами.

Як відомо, кримінальне право — одна з найбільш традиціоналістських галузей, яка триваліше за інші зберігає «доктринальну чистоту», але питання про «живе» кримінальне право здається нам дуже цікавим, оскільки воно прямо пов'язане як з виконанням тих завдань, що постають перед кримінальним